

L'excavació del bar Clavé a Lleida: vuit segles de muralles

Els treballs d'excavació es van realitzar en un solar edificable de 800 m² situat a l'extrem nord-est de l'antiga ciutat, avui dia cantonada plaça Mossèn Jacint Verdaguer i carrer Anselm Clavé. S'han posat al descobert diversos trams de la muralla i dues torres del tancament defensiu de la ciutat andalusina a la qual s'hi superposa un altre encintat de 32 metres lineals construït a la segona meitat del segle XIV.

En els sondejos previs a l'excavació ja havíem localitzat una part de la muralla cristiana. Aquesta creuava el solar dividint l'àrea d'excavació en dos sectors. L'est, fora dels murs de la ciutat, va permetre conèixer el procés constructiu de les muralles i torres i l'amortització de l'espai immediat a aquestes durant vuit segles d'utilització (des del segle X fins al 1707). Aquest recreixement de l'espai exterior és materialitzat amb un sediment de 2,5 metres d'alçada on es combinen els factors erosius del turó i deposicionals del riu Noguera amb d'altres de caire antròpic com són els abocaments de deixalles realitzats des de l'interior de la ciutat.

El sector oest, situat a ponent de la muralla, ens va permetre intervenir en una àrea de 300 m² de la ciutat i establir les relacions funcionals que les diferents edificacions privades havien tingut amb els dos tancaments, oferint-nos una interessant visió diacrònica de l'evolució urbana de la ciutat.

El poc temps transcorregut des del final de l'excavació implica que tota la documentació es trobi en procés d'estudi per la qual cosa ens centrarem exclusivament en els dos tancaments defensius documentats, deixant per a un futur la interpretació de l'urbanisme andalusí, cristià i modern, l'estratigrafia i les construccions romanes aparegudes i totes les implicacions cronològiques que es derivin del conjunt global de restes.

En referència al tema dels tancaments de la ciutat hem de dir que l'excavació no ens ha ofert cap dada d'època romana. La troballa de restes constructives d'un edifici assentat sobre la grava, amortitzat durant el primer terç de segle III dC i seccionat en excavar la rasa on s'encaixaren els fonaments interns de la muralla cristiana, ens permetra reconsiderar en el marc d'un treball més ampli algunes de les hipòtesis plantejades anteriorment (PAYÀ *et al.* 1996) sobre els límits de la ciutat romana.

D'època andalusina i concretament al moment califal (segle X) pertanyen les restes de quatre trams de muralla que conserven entre dos i nou filades d'alçada. Està construïda amb blocs de pedra sorrenca rectangulars d'un mòdul que oscil·la entre un metre i noranta centímetres de llarg per quaranta i cinquanta d'ample. Val a dir que no es tracta d'un parament uniforme ja que aquests blocs es combinen amb d'altres de mida més reduïda. El tipus de disposició

també es força irregular tot i que sembla deduir-se una tendència a disposar-ne un del llarg i a continuació dos del través. Aquesta regla només es compleix dues vegades i la tònica general és una construcció bastant irregular tot i que cal tenir present que dels quatre punts on hem vist la muralla, només dos corresponen al parament a la vista. Creiem que aquesta disposició podria prendre el caire de norma en les filades superiors que no pertanyen a la fonamentació, tal com s'observa en un punt on la muralla andalusina no va quedar coberta per la muralla cristiana i se'n va visualitzar en planta tant la cara interna com externa. Aquí, s'observa que el gruix de la muralla a la seva desena filada des de la base s'obté mitjançant un bloc disposat al llarg que es visualitza a l'alçat exterior i dos blocs del través que configuren l'alçat interior. Podem concloure, doncs, que es tracta d'una muralla realitzada amb blocs de pedra sorrenca lligats en sec, almenys fins als 3,60 metres d'alçada partint des de la seva base de fonamentació.

Si l'alçada restant fou erigida amb tàpia és un aspecte que el registre arqueològic no pot concretar. De totes maneres, creiem que si aquest material hagués format part de la muralla andalusina, en construir la cristiana bona part d'aquest s'hagués abocat a l'exterior, ja que es tracta d'un material no reutilitzable. L'absència de tapia en una ampla franja de l'exterior pot ser un argument que reforça encara més la visió d'una muralla construïda íntegrament amb pedra.

La superfície excavada permet restituir el tancament de la ciutat en un traçat de 31 metres lineals dividit en dos trams d'orientació diferenciada que es troben al mig del solar formant una inflexió de 140 graus. El primer d'aquests trams, de 16 metres lineals, que parteix de l'extrem est de l'excavació en direcció est-oest, ha estat documentat en tres punts. El primer (vegeu plànol pàg. 220, 1), es troba darrere de la muralla cristiana i és el millor conservat ja que en no ser utilitzat com a fonament conserva una alçada de 3,60 metres (nou filades —quatre corresponen a la fonamentació i la resta a l'alçat a la vista). El segon (vegeu plànol pàg. 220, 2) i únic lloc on hem visualitzat la muralla en planta, correspon a la desena filada i ens permet restituir el gruix i el tipus constructiu amb què s'aixecaria (un bloc del llarg i dos del través configuren un gruix d'1,40 metres 90+40 cm). El tercer (vegeu plànol, p. 220, 3), es localitza en el sondeig de la grua i correspon a les quatre primeres filades de fonamentació interior, les dues primeres són aplomades i les següents presenten sengles endarreriments de 15 centímetres, configurant una fonamentació esglaonada que millora l'assentament de la muralla.

El segon tram de muralla mesura 15 metres lineals en direcció sud-nord fins a l'extrem del solar on continua per sota de la plaça Mossèn Jacint Verdaguer. El primer punt on va ser visualitzada (vegeu plànol p. 220, 4) correspon a un tram de 4 metres lineals de la seva cara exterior que conserva les dues primeres filades. El segon punt es va documentar gràcies a l'ampliació del tall d'excavació amb motiu de la construcció dels murs pantalla i la reposició dels blocs desmuntats d'una de les torres (vegeu plànol, p. 220, 5). Conserva quatre filades i un traçat d'1,20 metres amb un parament a la vista que té la mateixa aparença que el localitzat a l'extrem est de l'excavació.

Altres elements constructius del tancament defensiu de la ciutat andalusina són dues torres de planta rectangular disposades davant dels dos trams de muralla abans esmentats. Seguint el perímetre exterior de la muralla es troben separades per una distància de 17 metres però en convergir el dos trams als quals s'adossen, provoca que la distància real entre l'angle nord de la torre situada a septentrió i l'angle sud de la torre situada a ponent estiguin separades per 14,30 metres. Cal assenyalar també que totes dues es disposen a 8,5 metres de la inflexió de 140 graus abans esmentada.

No sabem si aquestes distàncies tindrien una projecció al llarg de tot l'encintat de la ciutat o bé responen a la necessitat de defensar justament la inflexió dels dos trams de muralla. També podríem hipotetitzar que l'angle hagi estat construït en funció de l'existència d'una porta que en situar-se en aquest indret quedaria endarrerida respecte a les torres, augmentant el flanqueig i optimitzant les possibilitats defensives d'aquestes vers l'entrada. En tot cas, i atenint-nos a la ubicació del tancament, podem assegurar que estem molt a prop d'on la muralla faria el gir a l'oest per iniciar el tancament que es dirigiria a l'alcassaba de la Suda.

Les dues torres, tot i que tipològicament són molt semblants, presenten certes particularitats. La torre localitzada a l'est (vegeu plànol p. 220, 6), fa, partint des de la primera filada, 5,20 metres de front amb sengles flancs perpendiculars a la muralla de 3 metres. El sistema de disposició de les filades es semblant al descrit en la fonamentació interna de la muralla. Es tracta de disposar les tres primeres filades a plom i les quatre restants de forma esglaonada donant lloc a una torre rectangular amb escarpa perimetral. Aquesta observació, difícil d'obtenir amb l'estat de conservació de les torres, l'hem pogut constatar gràcies al fragment de muralla conservat a l'extrem est, darrere de la muralla cristiana. A les nou filades que corresponen a l'alçat a la vista de la muralla andalusina, després de desmuntar la torre fins a la quarta filada per assentar el nou tancament cristià, van quedar les marques d'acoblament d'ambdues estructures i, per tant, el funcionament de l'escarpa i l'inici del que seria l'alçat vertical de la torre. Per tant, si suposem que l'escarpa s'estén perimetralment als tres costats de la torre, les dimensions reals d'aquesta queden reduïdes a 4x2,30 metres.

La segona de les torres (vegeu plànol p. 220, 7), té un flanc nord i sud de 2,40 metres i una llargada frontal idèntica a la primera de 5,20 metres. Tot i que l'estat de conservació d'aquesta era molt pitjor, podem concloure que l'escarpa dels flancs sud i nord tindria un comportament idèntic al de la primera, no així la part frontal, ja que hem observat que la quarta filada està a plom respecte a les tres primeres, mentre que a la primera de les torres aquesta quarta filada ja representava l'inici de l'escarpa. És possible que aquest fet de l'absència d'escarpa frontal pugui explicar-nos les diferents mides de flanqueig, que ambdues torres presenten en relació a la muralla.

Les torres estan construïdes amb blocs de pedra d'arenisca rectangulars disposats del dret i de l'inrevés aleatòriament, a excepció de les cantonades, on s'alternen filades amb blocs paral·lels a la muralla i

filades amb els blocs perpendiculars. Pel que fa a l'estructura interna hem de dir que fins als 3,60 metres d'alçada es tracta de dues construccions massisses obtingudes per mitjà d'un farciment de blocs de pedra d'arenisca de mides molt diverses i disposició totalment irregular. L'encaix entre les torres i la muralla es realitza travant les filades de la torre amb les de la muralla i viceversa.

Pel que fa a l'assentament de la muralla i les torres hem de diferenciar el tram en direcció est-oest, que es realitza mitjançant l'excavació de profundes rases en les graves on es disposen les quatre primeres filades de la muralla i la torre, del tram en direcció nord-sud, on només la primera filada està situada dins d'una rasa, mentre que la resta ja configuren el parament a la vista o alçat. Amb un terreny natural molt uniforme que s'estén per tota l'excavació al voltant dels 150,50 m.s.n.m. s'adopten dues estratègies de fonamentació totalment diferents.

Ens trobem, doncs, davant del tancament defensiu de l'extrem nord-est de la ciutat andalusina que tanca dins els seus murs el barri de Magdalena i alhora es lligaria amb un traçat que envoltaria la ciutat per tota la façana de riu fins arribar al carrer cavallers. De fet la restitució de la planta de la ciutat califal ja havia estat proposada en un article de síntesi (LORIENTE *et al.* 1997, p.100-102) on marcava el tancament lleugerament desplaçat vers l'oest. L'excavació ara realitzada ens permet concretar molt més aquesta realitat ja intuïda, demostrant-nos que el barri de Magdalena fou amb tota seguretat i des d'un bon principi un barri intramurs de la ciutat andalusina.

No aprofundirem en aspectes cronològics i documentals ja que es troben en fase d'estudi. Només podem avançar que tots els indicis apunten al fet que estem davant d'unes construccions defensives d'època califal datades a mitjans de segle x tot i que són abundants les cites documentals i els paral·lels constructius semblants en altres ciutats de la marca superior datats en època emiral (finals del segle ix dC).

Un aspecte força interessant i plantejat des d'un bon principi fou el de la continuïtat o destrucció dels tancaments andalusins un cop conquerida la ciutat el 1149. Podem concloure amb tota certesa que la torre i part del parament de la muralla localitzat a l'extrem nord-oest de l'excavació fou afectada per almenys dues reformes constructives encaminades a engrandir la superfície d'una de les torres i el gruix de la muralla, la qual cosa ens indica clarament una continuïtat. Segurament el que en aquest indret s'anomena, en la documentació del segle xiv "*murs vells de Magdalena*", siguin els tancaments de la ciutat andalusina en funcionament. La primera d'aquestes reformes es realitza encara amb grans blocs de pedra arenisca i la segona ja utilitza un parament de pedra i morter. No podem dir res sobre el moment de la seva realització però sabem amb tota seguretat que es produïren abans de la construcció, en la segona meitat del segle xiv, de la muralla cristiana.

La segona línia murària documentada representa un canvi molt acusat respecte a les construccions defensives anteriors. El traçat per on discorre, en canvi, segueix amb petites variants el de l'antiga muralla andalusina, utilitzant-la de fonamentació.

A nivell constructiu la muralla es divideix en dos grans blocs independents. El primer se situa a l'extrem est de l'excavació i mesura 11,65 metres lineals. Aquest primer cos s'acobla formant un angle de 147 graus a un altre tram de 21,6 metres orientat en direcció nord-oest que presenta una inflexió al centre que n'accentua el gir vers el nord.

L'aparell utilitzat està compost per blocs rectangulars de 50x30 cm de pedra sorrenca combinats amb d'altres de mides diverses. Alguns presenten les vores rebaixades i el centre fa bot semblant al tipus d'aparell conegut com encoixinat. Tot els blocs tenen unes juntes molt acurades omplertes d'un morter de calç i sorra de gran consistència. El gruix de 2,30 metres s'aconsegueix realitzant una tècnica basada en l'encofrat, en què les dues cares vistes de la muralla actuen de pantalles del farcit intern compost de morter combinat amb còdols i fragments de pedra sorrenca que dóna a la construcció un aspecte de solidesa i compactació monolítica idònia per realitzar les funcions defensives per a les quals havia estat construïda. El nivell de conservació es bastant regular ja que a partir segle XVIII, després de la guerra de Successió i un cop reeixit el nou tancament de la ciutat al carrer Democràcia, aquesta fou utilitzada com a cantera d'extracció per a noves construccions, per la qual cosa va ser desmuntada fins a una cota prèviament establerta.

Són els diferents sistemes de fonamentació que es realitzen al llarg del seu traçat el que provoca que les filades conservades oscil·lin entre les 11 i 6, o sigui, un parament entre els 3,30 i 1,80 metres d'alçada.

El primer tram en direcció est-oest (vegeu plànol p. 220, 8) presenta la particularitat d'assentar-se directament sobre la quarta filada d'una de les torres andalusines, afectant l'angle est que està parcialment desmuntat. La desviació d'aquest primer tram respecte a la muralla andalusina permetrà que darrere seu, aquesta es conservi en una alçada de nou filades. Al mateix temps l'estructura interna de la torre andalusina, fins a la desena filada, quedarà inclosa dins la pròpia muralla cristiana. En canvi, la superfície de la torre que quedava fora de la nova muralla fou desmuntada fins a la quarta filada. La resta de muralla cristiana que s'estén en direcció est, un cop havia superat la planta de la torre andalusina, aprofundeix l'assentament mitjançant una rasa excavada en les graves dins de la qual es disposen quatre filades més de blocs. Aquest parament presenta un aparell regular i perfectament aplomat.

El segon tram en direcció nord-oest està dividit en dues orientacions assolides per una petita inflexió. La primera d'aquestes mesura 11,30 metres i es disposa al centre de tot l'encintat descobert, paral·lel a l'actual carrer Anselm Clavé (vegeu plànol 220, 9). Aquí, i tal com s'observa a la planta que adjuntem, la part interior de la muralla es recolzaria sobre les quatre primeres filades de l'andalusina mentre que l'exterior queda fora sense un assentament pla. Aquest condicionament comportaria la necessitat de construir una banqueta frontal de tres filades de blocs molt irregulars units amb morter que compleix les funcions de recalç. La segona orientació, de 10,3 metres, que s'estén en direcció nord-oest fins al límit de l'excavació i es perllonga per sota de la plaça mossèn Cinto Verdguer

(vegeu plànol, p. 220, 10), retroba i reutilitza un altre cop les estructures anteriors, concretament, quatre metres de la muralla andalusina desmuntada fins a la segona filada i una de les torres rectangulars a la qual se superposa tot recolzant-s'hi seguint els diferents nivells que oferiria la seva planta.

Mentre que el primer tram a què fèiem referència presenta una construcció a plom des de la seva base fins a l'última filada conservada, el segon, tant per la cara exterior com interna, presenta les dues primeres filades esglaonades a mena d'escarpa, configurant un sòcol d'assentament de 2,70 cm.

Cal destacar la documentació parcial, davant de la muralla, d'un important desnivell aconseguit mitjançant l'excavació de les graves, el qual podria pertànyer al fossat de la muralla. Ara per ara no disposem encara de l'estudi dels materials del seu farciment, però tot apunta al fet que fou amortitzat en el moment de construir el tancament de la segona meitat de segle XIV, la qual cosa ens permet hipotetitzar que ens trobem davant del fossat de la muralla andalusina construït davant d'aquesta per millorar-ne la capacitat defensiva.

L'última de les reformes o afegit documentat a l'excavació, en relació a les muralles, correspon a una petita torre de planta rectangular adossada al tancament cristià, que a jutjar per l'estratigrafia sobre la qual s'assenta correspon a una torre o cos de guàrdia construït a partir de la segona meitat del segle XVII fins al XVIII. Aquesta estructura conservava la banqueteta dels tres flancs i quatre filades d'alçada amb una superfície interna de 3 metres quadrats.

Després de nou mesos de treballs arqueològics la importància de les restes defensives descobertes va forçar la necessitat de trobar una solució perquè aquestes fossin visualitzades en un futur. Finalment l'opció reixida ha estat l'anul·lació de la segona planta d'aparcaments per a un soterrani que s'estén des de les muralles fins a la façana del carrer Anselm Clavé i que formarà part d'una futura sala d'exposicions on quedaran a la vista les dues torres, part de la muralla andalusina i tota la part frontal de la muralla cristiana del segle XIV (vegeu foto núm. 2).

Bibliografia:

PAYÀ *et al.* 1996

X. PAYÀ, I. GIL, A. LORIENTE, A. LAFUENTE, M. MORÁN, "Evolució espacial i cronològica de l'antiga ciutat d'Ilerda", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6, 119-150, Lleida.

LORIENTE *et al.* 1997

A. LORIENTE, I. GIL, X. PAYÀ, "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7, 77-106, Lleida.

Xavier Payà
Ana Loriente

Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida

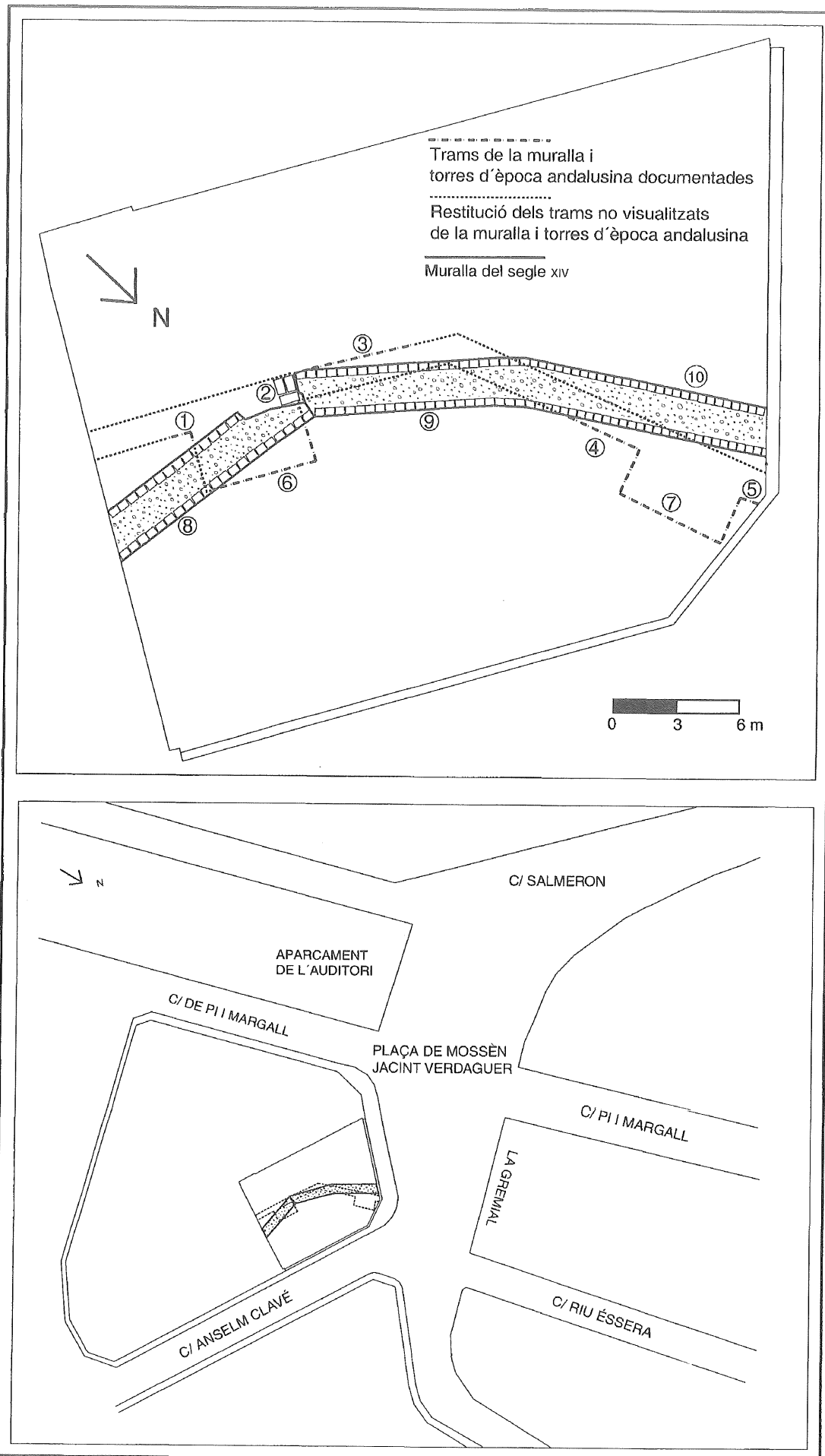

Figura 1. Planta de les muralles trobades al solar del desaparegut Bar Clavé INT-86 i localització en el plànol de la ciutat.

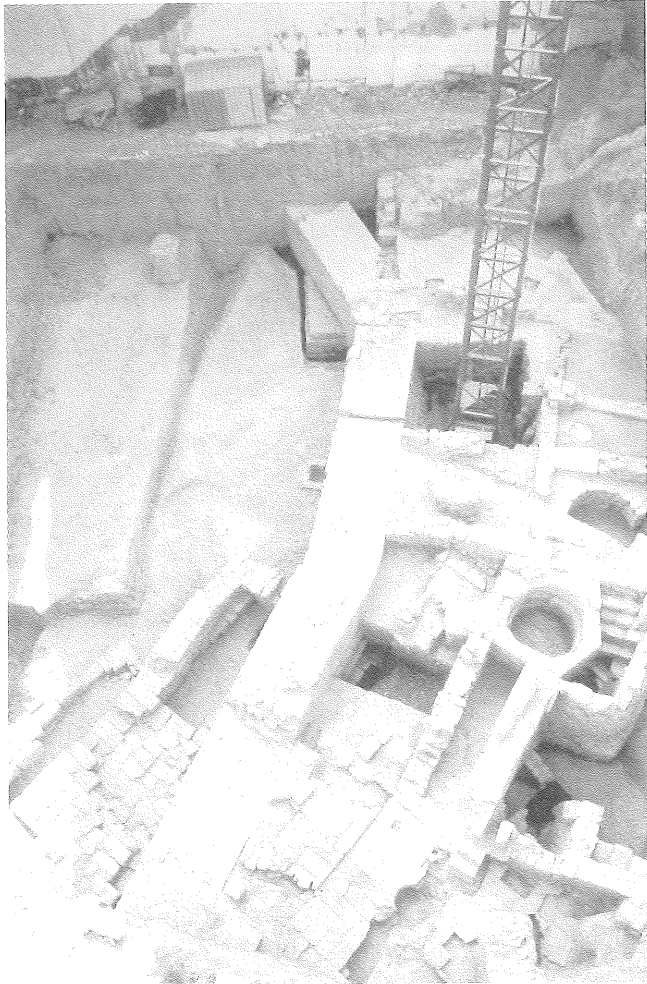

Foto núm 1. Vista aèria on s'aprecien els fonaments de les dues torres, la muralla cristiana i les construccions de l'interior de la ciutat.

Foto núm. 2. Vista frontal de les muralles i les torres.

